

НА ДВА ФРОНТИ

Невисокий на зріст, шуплуватий, але сповнений внутрішнього вогню й завзяття, він не мав дівші нарозхрист і жив «сам в собі»... Таким я й виявив його за нюрнберзькими нотатками зі шоденника Юрія Яновського, який помилився, зустрівши Віктора Петрова на суді народів, і назвав незнайомця небожем Лесі Українки. Згодом романіст розгледить в цьому образі свого майбутнього героя — Гемінгвея Другої світової війни. Та невідомо, що завалило письменникові здійснити свій задум: чи поверхове знання воєнного матеріалу, чи, може, одіозна постать прототипа?

Тільки мені, залюбленому в автора «Вершників» і «Чотирьох шабель», поталанило заприятелювати з Віктором Платоновичем. Я тоді працював в журналі «Народна творчість і етнографія», і мій сусіда з академмістечка Григорій Колесник, учений секретар Інституту мовознавства, якимсь в розмові похвалився своїм знайомством із цією видатною особою: літератор, науковець і, треба ж! — розвідник? Я тоді захоплювався такими людьми: вже, було, подружився з «таємничим партизаном» Кув'ято, який вивіз із-під Праги секрет вофатитів, що очишали та знезаражували воду. Шоправда, мене викликали до «Контори Глибокого Буріння» й застерегли, що про це ніде жодного слова.

Я розумів, що це не що інше, як технічне шпигунство, а «нашій» людині не до лиця викрадати за кордоном чужі винаходи. Але політична розвідка, здавалося мені, це та ж самісінька війна: змагання думок, боротьба переконань, зрештою, світичка ідеологій, і тут можна розраховувати, принаймні, на публікацію документальної повісті чи «нарису із продовженням». Гриць мене попередив, що не так легко «вийти на Петрова»: він перебуває під пильним оком наглядців. Але мимохідь приятель пробалакався, що розвідник, повернувшись із Москви, трудиться в Києві археологом: та йому суворо наказано тримати язик за зубами та дозволено хіба що обговорювати наукові питання...

Редакція мого журналу та відділ Віктора Петрова, на щастя, містилися в одному корпусі (лише на різних поверхах), і я притьмом кинувся в археологічний інститут, щоб з'ясувати там, як мені погомоніти з розвідником. Перший, хто потрапив мені на дорозі, був учений Валентин Миколайович Даниленко.

Ми з ним не раз розмовляли про його знахідки з поля письменності часів неоліту, навіть я вже підготував репортаж для друку, та він не вийшов в світ, бо текст і написи «зарізали» знайомі задрісники. Але між нами й потому тривали добрі взаємини, й завдяки їм Валентин Миколайович привів мене до столу в кутку. Вони вдвох пошепки перемовилися кількома словами, й відтоді я міг щотижня спілкуватися з цією дивовижною («напівзабороненою») людиною.

Спершу Віктор Платонович порадив мені прочитати в бібліотечі його художні твори та наукові дослідження з літературознавства; потім він пообіцяв зв'язатися з «хатою» й добитися дозволу на подальші кроки. Звісно, малася на меті лише його літературно-наукова діяльність — і тільки.

Але з часом, діставши «добро», Віктор Платонович поволі відкрив переді мною деякі сторінки своєї загадкової біографії: як загітували в Уфі стати розвідником в ворожому тилу, де саме він перетнув лінію фронту та куди повели далі шляхи-дороги.

Після численних перевірок в окупованому Харкові, німці визнали Петрова за втікача з-під радянської дійсності. Алже він — і «неокласик», і «колишній кадет», і «син архієпископа»... Йому вдалося переконати гестапо, що на нього можна цілком покластися. І Петрова, як свідчили очевидці, відтоді бачили в різних місцях України в формі німецького офіцера.

Постійним осідком розвідника став Харків. Тут він редагував, заснований ним же, літературно-публіцистичний часопис «Український засів». Можна сказати певніше: чисто літературне видання. На його шпальтах з'явилися імена Григорія Косинки, Євгена Плужника, Миколи Зерова та інших — всіх тих, кого знищила на Соловках сталінщина. Це був цвіт українського письменства, й Петров свідомо, не просто працював на «фатерлянд», а висвітлював «розстріляне відродження» України.

Ми з Віктором Платоновичем ніколи не сперечалися. Я розпитував його про те, про се, а він завжди відповідав вичерпно, із прикладами й поясненнями. Це була своєрідна школа, де я осягав уроки літератури та новітньої історії.

Одного разу, наважившись, я спитав: «Як же може людина так перевтілитися, щоб ніхто не втямив, коли вона справжня: чи виконуючи завдання радянської розвідки, чи під час служіння фюрерові?» Віктор Платонович скрушно похитав головою, пошмокав губами й заплющив очі в задумі. «А ви читали

моє оповідання «Чорний ангел»? Там все сказано...». Я, на свій сором, і досі з ним не ознайомився. Та знавці мені доводять, що в Петрова нема твору з такою назвою. Це може бути новела «Апостоли»...

Але я пригадую, що співрозмовник запевняв мене, що саме він був «чорним ангелом», але скрізь, де йому випало діяти, ніколи не кривив душею: завжди за статутом виконував доручення командування і так само віддано служив окупаційній владі. І, між іншим, тоді я почув від Віктора Платоновича, що для нього Україна не була порожнім звуком, і він, як міг, дбав про її майбутнє. Навіть опинившись за кордоном, в Берліні, викладаючи в Українському університеті чи виступаючи перед емігрантськими колами, Петров ніколи не зраджував свого духовного покликання.

Водночас, розвідник не був би розвідником, якби зрікся свого патріотичного (чи партійного!) обов'язку: обстоювати й боронити міць і велич своєї Батьківщини!

Що ж мав робити Віктор Петров на користь своєї Вітчизни? Якось я вимовив це слово з притиском, а він виправив мене: «Ні, та вітчизна для мене писалася з малої літери... Бо це батьківська земля, а не політичний, заідеологізований термін».

Розвідник, мабуть, вірив у те, за що він боровся. Авжеж. У його руках перебувала ціла група людей — українських буржуазних націоналістів. Це — не завжди вороги Країни Рад, як твердили комуністи. Найчастіше — вони заступники рідного народу, носії ідей самостійності та державної незалежності України, гартовані воїни національної борні. Їх намарне кудись закликати, вони завжди напоготові, це незламні лицарі (не за посадами, а з переконання).

Але від мого основного запитання Віктор Платонович всіляко ухилявся. Я вже подумав, що він ніколи й не розкриється переді мною. Та вже перебуваючи на дачі в Ірпені (це десь напроти садиби Леоніда Первомайського на вулиці 8 Березня) з його вуст зринувло признання: «Мені можна було чинити все, що заманеться. Та від мене вимагали одного — стати, за будь-яких обставин, резидентом радянської розвідки... В перекладі з латини це означає: «той, що залишається на місці». І я був «своєю людиною» для агентури в Харкові. Потім перебрав на себе обов'язки радянського резидента в Берліні...».

Іншим разом Віктор Платонович розповів, як він їздив до фашистської столиці налагоджувати свої зв'язки, як йому дове-

лося тікати на Захід під ударами Червоної Армії і як його влаштували (чи взяли?) на роботу до пропагандистського осередку «Вінета» Розенберга. Тут працювали «відомі» фахівці з «української справи» Мирон Кордуба, Зенон Кувзеля, Павло Зайцев та знавці з інших національностей: Росії — Володимир Набоков, з Татарстану — Муса Джаліль, який за свою роботу в підпіллі по смертно відзначений званням Героя Радянського Союзу.

Петров не лише трудився серед «радянської розвідки», а й хутко висунувся в своєрідні лідери серед антирадянських кіл! Йому вже нічого не коштувало завоювати довір'я в оточенні й ніколи не тільки не поривати з ним, а навпаки: будучи радянським розвідником — вести українську еміграцію за собою.

Юрій Шевельов (справжнє прізвище Шнейдер), який особисто знав Петрова, аніскільки не сумнівався в його відданості Україні, в прихильності до української ідеї, в незаплямованому відступництвом сумлінні вченого, письменника й патріота. Твори, написані й оприлюднені Віктором Платоновичем на чужині, зовсім далекі від комуністичної ідеології: вони наскрізь просякнуті історичною правдою, заклик до боротьби з комуністично-російським тоталітаризмом та вияскравлюють гасла національного й соціального визволення з лабет сталінщини.

Віктор Платонович був надзвичайно обов'язковою людиною. Мені здавалося, годинник у нього не на руці чи в кишені, а в голові. Він і не давав йому ні на мить забаритися, забути про умовлений час. І от його нема... Що сталося? Це ж не перша наша зустріч...

Довго хвилюватися не довелося. Він прийшов, засмучений і зніяковілий. «Невже я вам щось зайве бовкнув?» — спитав. — Ми ж погодилися: кожна розмова — між нами». А виходить, його в «конторі» взяли на «пonti» й попередили, щоб нікому не розповідав, як він «провалився»... Бо радянські розвідники не здаються до кінця. Навіть смертю смерть долаючи...

Ми сиділи в його кутку. Я помітив, як археолог із сусіднього столу вийшов з кімнати, щоб не заважати нам. Було тихо й бентежно. І я вже втяг ший у плечі, очікуючи якоїсь несподіванки. А Віктор Платонович жуврливо схилив чоло над своїм місцем й мовив: «Тільки не записуйте. Навіть влома. Знаю: у вас така звичка».

Справді, все, про що ми гомоніли, я занотовував, але не в присутності співрозмовника, а в редакції, де я працював, чи в бібліотечі, бо жив у затісній «гостинці».

Так от... — і Петров замовк, ніби зважуючи свої думки. — Тільки не записуйте... Гаразд?

І я, мабуть, єдиний у світі, став свідком зізнання в тому, як радянського резидента «вирахувала» англійська розвідка, як до нього в кабінет Мюнхенського університету зайшли незнайомі відвідувачі: миттю схопили його, кляп до рота й попід руки вивели на подвір'я, де стояла легкова машина з відкритим багажником. Чекісти (а Петров почув, як вони перекинулися між собою кількома російськими словами) запхали його в порожнечу, зачинили за ним кришку, й мотор несамовито заревів... Розвідник ледь не задихнувся, доки вони переїхали міст на Ельбі й зупинилися в радянській зоні. Після багатьох допитів і перевірок Віктора Платоновича забезпечили проїзними документами, й він оговтався аж у готелі, в Москві.

А в столиці нові зустрічі, клопоти — і звинувачення. Петров ніколи не думав про нагороди й почесні. Та невже він так кепсько працював, що йому в розвідвідділі почали докоряти за те, ніби він не зумів утримати українську еміграцію в Німеччині, а всі її основні діячі подалися до Сполучених Штатів Америки й Канади. Тепер їм не даси ради...

І лише на 20-ліття Перемоги над фашизмом Вікторові Платоновичу вручили історичну реліквію — орден Вітчизняної війни першого ступеня. Не медаль Золоту Зірку, не найвищу урядову нагороду — орден Леніна, а так собі, відзнаку за участь у бойових діях. Як усім.

Уже по смерті В.П. Петрова, 1991 року, я звернувся до Комітету державної безпеки України, дозволити мені ознайомитися з його особистою справою. Звідти відповіли, що це не належить до їхніх повноважень: розвідники перебували на обліку в Москві. Та все ж незабаром була підготовлена широка довідка. Її передав мені тодішній заступник голови КДБ Євген Марчук (дивно: машинопис на звичайному аркуші паперу, без надпису й печатки). Я вже використав уривок звітти в своєму нариси «Неокласики, або «Гроно п'ятірне нездоланих співців».

Ось — мій переклад із російської мови:

«1941 року В. Петров разом із Академією наук був евакуйований до Уфи, де працював вченим секретарем Інституту суспільних наук. Визначний вчений із світовим іменем (майже 300 друкованих праць) В. Петров, маючи два докторських ступені, знаючи досконало кілька іноземних мов, зокрема німецьку, коли над країною нависла смертельна загроза, добровільно

виявив бажання допомагати в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками. Його прохання задовольнили, й він був зарахований у розвідку. Після відповідної підготовки, в лютому 1942 року, його перекинули в район Харкова через лінію фронту для виконання завдань у тилу ворога.

Згідно з даними допиту, В. Петров увжився в потрібні для розвідки кола й незабаром виїхав до Берліну, а після закінчення війни — до Західної Німеччини. Останнє місце його роботи за кордоном — продекан філософського факультету так званого Українського Вільного Університету (Мюнхен). За цей час В. Петров подав цілу низку важливих матеріалів, які цікавили радянську розвідку й нашу країну.

1949 року внаслідок зради одного із зв'язкових, якого використовували для підтримання стосунків із В. Петровим, його вивезли із Західної Німеччини на територію Радянського Союзу й через певний час (закреслено: «звільнили з розвідки») він попросився з розвідки й перейшов працювати за фахом.

1965 року за велику роботу в тилу ворога В. Петров був нагороджений орденом Вітчизняної війни першого ступеня. Останнім часом працював в Інституті археології Академії наук УРСР.

Помер В. Петров 8 червня 1969 року».

Отож, за Шевельовим — український патріот без страху та докору: за визнанням держбезпеки — самовідданий чекіст. І це справді так. Віктор Платонович був широкою душею українець, а як вірний громадянин СРСР — розвідник без ганджу. Ці суперечливі першопочатки якимось чином поєднувалися в ньому: патріот незалежної України та радянський громадянин. І він ніде ані на крок не схибив, працюючи на обидва фронти.

Майбутнім дослідникам спадщини та й особистості Віктора Петрова належить із достеменністю визначити, де й коли терези його таланту переважали в той чи той бік.

Листопад 2003 р.

Вперше надруковано у виданні: Вісник Київського національного ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. Філософія. Політологія. — 2005. — Вип. 73–75. — С. 76–77.